

PARSIFAL

door Martin Van Amerongen

“Nietzsche had het duidelijk bij het verkeerde eind toen hij zei dat Wagner zich ten slotte aan de voet van het christelijke kruis had geworpen. Niets is minder waar: Wagner heeft een paar kleurenkiekjes van de Heilige Geest genomen en ze voor zijn eigen dieptepsychologische doeleinden gebruikt. Wagner vond dat Nietzsche geen gevoel voor humor had, want hij had hem een partituur van Parsifal cadeau gedaan met een opdracht van “Richard Wagner, Oberkirchenrat” en Nietzsche vond dat niet grappig.”

BERNARD WILLIAMS

Het proces Richard Wagner, Nexus 19

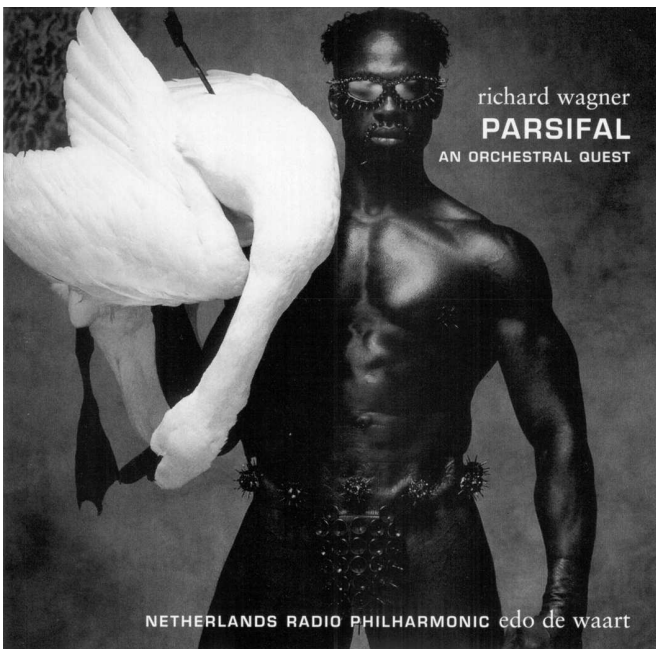

FOTO Erwin Olaf

Het was zomer 1982 en ik waande mij al werkelijk een hele Wagnerkenner, zonder nochtans ooit het Bühnenweihfestspiel Parsifal te hebben gezien. Maar die omis-sie zou die zonnige zondag krachtig worden gecorri-geerd. Tevreden streek ik 's morgens om half tien neer in de parterre van de dorpsbioscoop, waar een eenmalige voorstelling van Parsifal ging worden vertoond, in de ex-treme, maar gedurfde verfilming van Hans Jürgen Sy-berberg, de meest vooraanstaande Wagnergek van het Duitse cultuurgebied. Ruim vijf uur later werd de film be-sloten met de spectaculaire metamorfose van de titelfi-guur: Parsifal werd plotseling een meisje, ongetwijfeld tot postume ontzetting van de componist. Het publiek wan-delde de cinema uit, ook ik, op weg naar nota bene mijn tweede Parsifal van de dag: die in Wagners beroemde Festspielhaus, het hoofdkwartier van de Bayreuther Festspiele. Nu deed zich echter een eigenaardige situa-tie voor. Kijk, vijf uur Parsifal in zo'n comfortabele bios-

coopstoel is geen enkel probleem. Je zit daar wat, suk-kelt af en toe een minuutje weg en als Gurnemanz wat al te breedsprakerig dreigt te worden ga je even naar de toiletten om de slapen met koud water te betten. Maar Wagner in zijn eigen Festspielhaus is een verhaal van een geheel andere orde. De temperatuur is dertig graden en de stoelen zijn van hout, zodat wegsukkelen er niet bij is en het gevolg is dat je na een uur of twee bezig bent enigszins dood te gaan.

Bovendien is Parsifal, vooral voor de ongetrainde toeschouwer, een problematische opera, beter gezegd, het is veeleer een plaatsvervangende, in languitgesponnen melodieën vervatte, godsdienstoefening, met eindeloze monologen, een vertraagde film met nauwelijks enige dramatische handeling.

“Het enige moment dat er wat leven in de brouwerij zit,” schreef criticus I, *“valt in de tweede acte, als de boze tovenaer Klingsor zijn speer naar het hoofd van Parsifal slingert (nog mis ook!).”* *“De enige verstandige man in de opera,”* zei criticus II, *“is de stervenszieke koning Amfor-tas, want die heeft zijn bed meegebracht.”* Hoe dan ook, ik ervoer die totaal tien uur Parsifal op één dag als een ware marteling.

Na zo'n voorstelling word je geacht gezellig in een van de plaatselijke restaurants na te tafelen. Ik niet. Geheel kapot schuifelde ik op mijn buik de Groene Heuvel af, in de richting van mijn bed, waaruit ik zesendertig uur later ontwaakte. Van twijfel vervuld. Was die Wagner wel zo'n goede componist als ik veronderstelde? Of was het een mythomane gek, die het kamerbrede monologiseren niet kon laten?

Deze opera - die geen opera mag heten, omdat opera in Wagneriaanse ogen eigenlijk het volksvermaak van joodse diamantklovers en Italiaanse schoorsteenvegers is - geldt als enigszins omstreden. Franz Liszt, de schoonvader van de componist, zei dat *“dit wonderwerk geen enkel commentaar verdroeg”*. De schrijver Carl von Ossietzky - ik noem maar één der velen - sprak daaren-tegen snijgend over een mengsel van *“wierook en ero-tiek”*. De filosoof Otto Weininger noemde het libretto *“het*

diepzinnigste dichtwerk uit de wereldliteratuur". Zijn collega-filosoof Friedrich Nietzsche, ooit een blinde bewonderaar van Wagner, dreef op zijn beurt genadeloos de spot met het feit dat de componist op zijn oude dag 'de weg naar Rome' zou hebben ingeslagen:

'Is dit nog Duits?

De lijven die zich daar kastijden?

Die priesterlijke armen die zich spreiden? Die wierook?

Dat zinnelijke gedreun? Dit nauwelijks Duitse zwoele gesteun? Al dat haperen, vallen, stommelen?

Dat vreemde bimbambommelen?

Denk na! Wat is wat u zo bekoorde? 't Is Rome dat u hoort, 't is Rome zonder woorden.'

Wagner, constateerde Nietzsche, was plotseling van een 'vertwijfelde decadent' veranderd in iemand die 'hulpeloos en gebroken de knie boog voor het christelijk kruis'. Maar zo diep-religieus waren Wagners beweegredenen niet geweest, toen hij zijn laatste opera voltooide. De publieke belangstelling voor zijn monsteropera, de vier avonden omvattende Ring des Nibelungen, was een paar jaar eerder wat tegengevallen. Dus moest er naar wat anders worden gezocht, dat de kassa weer zou doen rinkelen. *"De Duitsers zijn thans niet in de stemming voor heidense goden en helden,"* zei Wagner. *"Zij willen nu iets christelijks horen."* Dat werd dus Parsifal. Het is een opera waarin Wagner, de specialist in vierdimensionale klankkathedralen vol bloed en broeierige symboliek, zichzelf in alle opzichten overtrof. Dat was iets anders dan de gebruikelijk klerenkasten-in-berevel! In plaats daarvan presenteerde de kunstenaar de 'reine dwaas' Parsifal en de drie bedrijven lang lijdende Amfortas. In het originele handschrift is deze graalridder geschonden door de speer die door zijn testikels is gedreven. Wagner, beducht om zijn klandizie, lokaliseerde de wonde in Amfortas' zijde.

Ogenschijnlijk wordt de christelijke interpretatie van Parsifal door de componist zelf ondersteund. Wagner, die tot een zekere onbescheidenheid neigde, beschouwde zijn Bühnenweihfestspiel als het Nieuwste Testament. De liefhebbers van christelijke symboliek en mystiek komen dan ook volop aan hun trekken. De Heilige Speer waarop Parsifal jaagt is hetzelfde wapen dat ooit Christus' lijden heeft verkort. De Heilige Graal is de schaal waarin ooit Zijn bloed is gedruppeld. Daarom stelde de componist eigenlijk geen prijs op zoiets profaans als applaus. Bij Bachs Mattheus Passie pleegt nog wel eens te worden gegaapt. Maar bij een werk als Wagners Parsifal was elk vertoon van menselijke, al te menselijke zwakheden uit den boze. Bij het instuderen van een der graalscènes, even voor de première in 1882, waagde een koorlid het te glimlachen. Wagner ontstak onmiddellijk in een van zijn gevreesde driftbuien en riep: *"U verlaat onmiddellijk het toneel! Iemand die het waagt om op een moment als dit te lachen is geen goed mens en heeft hier dus niets te zoeken!"*

Het interpreteren van Wagners Parsifal is al ruim een eeuw de favoriete sport van de wereld van kenners en liefhebbers. Alles en iedereen, van de pacifisten tot de

occultisten, van de vegetariërs tot de dierenbeschermers, hebben getracht het kunstwerk te annexeren. Tot de Wagnerkenner Adolf Hitler toe, die in Parsifal de verheerlijking van het 'reine, Arische bloed' beluisterde.

Het is een opvatting die tot op heden door het gestaalde kader van het anti-wagnerianisme wordt verdedigd, bijvoorbeeld door de Duitse germanist Hartmut Zelinsky. Ik vat zijn opvatting samen: Parsifal, zegt Zelinsky, moge ogen als een verlossingsdrama, in werkelijkheid is het een versluierd antisemitisch traktaat. Achter de boodschap "Erlösung dem Erlöser" schuilt het centrale thema van Wagners denkwereld: de Arische, zondeloze Jezus, gereinigd van zijn jodendom.' De schrijver acht de continuïteit tussen Wagners 'Erlösung' en Hitlers 'Endlösung' wettig en overtuigend bewezen. Vandaar zijn revolutionaire voorstel om het Bühnenweihfestspiel doodeenvoudig van het repertoire af te voeren. Bezoeker van de Groene Heuvel, wees gewaarschuwd! 'Of u wilt of niet,' zegt Zelinsky, 'Parsifal verandert u in een stille sympathisant van het antisemitisme, naar Bayreuther model.'

Verscheurd door twijfel zat ik de bovenomschreven zondagmiddag in mijn Bayreuther martelstoel. Was de dienstdoende dirigent James Levine inmiddels wellicht geheim lid van Ku Klux Klan geworden? Hoeveel voormalige kampbeulen bevonden zich onder zijn auditorium? Hoeveel risico liep ik om, bij terugkomst in Nederland, de waakzame Stichting Bestrijding Antisemitisme op mijn dak te krijgen? Vantevoren had ik braaf het libretto bestudeerd. Het is geen proeve van optimale helderheid, maar een antisemitische opmerking kon ik er niet in vinden. Thuis, in Amsterdam, draaide ik, zoekend en tastend, de Parsifal in de interpretatie van Hans Knappertsbusch, die immers eveneens enigszins nazi is geweest en dus de aangewezen dirigent van het kunstwerk moet worden beschouwd. Tenslotte belde ik, langzamerhand geheel ontregeld, Jasser Arafat, erkend specialist in joodse vraagstukken, en vroeg hem artistiek en ideologisch advies. Het was allemaal tevergeefs. Hoezeer ik ook m'n best had gedaan, hoe vaak ik die betreffende weken Parsifal had bestudeerd en geanalyseerd, beluisterd en herbeluisterd, weer was ik er niet in geslaagd om antisemit te worden.

Zeker, Richard Wagner is de auteur van een huiveringwekkende brochure over 'het jodendom in de muziek'. Ik vermoed dat de nazi's ook zonder deze brochure wel voor het antisemitisme zouden hebben gekozen. Nee, Wagner dacht niet vriendelijk over zijn joodse medeburgers. Net zoals de filosoof Fichte, die de joden liefst allemaal de keel had doorgesneden. En de staatsman Napoleon, sprekend over 'rupsen en sprinkhanen die heel Frankrijk verwoesten.' De filosoof Voltaire noemde hen barbaren. De theoloog Luther beschouwde hen als bloedhonden. Haast iedereen schold op de joden in die tijd, de joden-zelf niet uitgezonderd. Zie Karl Marx: *"Wat is de wereldlijke cultus van de joden? De sjacher. Wat is hun wereldlijke God? Het geld."* Het zijn verre van vrolijk klinkende opvattingen, die wij tandenknarsend accepteren, omdat je immers moeilijk vier, vijf eeuwen cultuurgeschiedenis bij het asvat kunt zetten. Wagner was trouwens niet alleen tegen de joden, maar ook tegen de

jezuïeten. En tegen de Fransen. En tegen de Duitsers. *“De Duitsers zijn slecht,”* zei hij. *“Ik word onwel als ik zo’n kerel met een helm op zijn kop zie. De Duitsers begrijpen niets, zij zijn ongevoelig.”* Niettemin denkt men er niet aan om voor straf zijn Lohengrin of Parsifal de toegang tot de schouwburg van Kassel of Wuppertal te ontzeggen.

Hoe graag voornoemde Hartmut Zelinsky dit ook zou willen, het is het gedrag van een onmiskenbare maniak. Hij beschouwt iedereen als een nazi die het waagt zich onder het gehoor van Richard Wagner te scharen. Lees en luister! Hoe is het mysterieuze feit te verklaren, vraagt hij zich af, dat Wagner tot op heden ‘in alle vooraanstaande operahuizen ter wereld wordt uitgevoerd?’ Dat komt omdat Wagner niet alleen componeerde, maar bovendien een man van de wetenschap was, verantwoordelijk voor een strekkende meter Verzameld Werk. Toegegeven, een partituur is iets anders dan een politiek programma. Wagner treedt echter onverbloemd in zijn beschouwend proza naar voren, inclusief zijn verheerlijking van ‘de Duitse mens’ en ‘de Duitse geest’, een vorm van germanofilie die de wereld in het ongeluk heeft gestort. ‘Hitler was in elk geval zowel een Wagnerluisteraar als een Wagner-lezer,’ constateert Zelinsky. Maar Hitler is inmiddels al meer dan een halve eeuw dood - en met hem is, naar mijn mening, de laatste Wagner-lezer overleden.

Het is een boude bewering die ik gelukkig kan bewijzen. Men oordele zelf. De ware Wagnerliefhebber - en trouwens ook de ware anti-Wagneriaan - koopt zijn Wagneriana in de boekhandel Gondrom, in de Bayreuther Maximilianstrasse. Daar bleek bij mijn eerste bezoek, in 1983, werkelijk alles voorradig te zijn, van de deftigste Wagnerstudies tot en met de meest hilarische Wagnerparodieën. Er stond zelfs Wagners verzameld, theoretisch werk, voor de spotprijs van DM 140, want er zat een scheurtje in de cassette. Een jaar later betrad ik boekhandel Gondrom ten tweeden male. Daar lag dat verzameld werk nog steeds, in diezelfde cassette, voor dezelfde prijs, met diezelfde beschadiging. Twaalf maanden lang waren de ogen van duizenden en duizenden Wagnerfans langs deze tien delen, in blauwgemarmerd karton gebonden, boeken gegleden, zonder dat ook maar een hunner daarvoor enige belangstelling toonde. Uit dit feit kan maar één conclusie worden getrokken: De componist Richard Wagner moge levender zijn dan ooit, de schrijver en theoreticus - over de muziek in het jodendom en het jodendom in de muziek - is definitief bijgezet in het negentiende eeuwse kabinet met intellectuele rariteiten.

Universalgesamtgenie als hij was begon bij in de avond van zijn leven de hand te leggen aan een speciaal geschenk mijnerzijds aan het Duitse volk: een Grondwet, waarin met name de positie van joden en socialisten werd geregeld. Verder ontpopte hij zich tot een vurig bestrijder van de vivisectie, naar zijn eigen woorden ‘de vloek van onze beschaving’. Zoals hij in zijn jeugd had opgeroepen om de kapitalisten uit hun paleizen en kanselarijen te verjagen, riep hij thans het volk op om de

laboratoria te bestormen en de kleine, bologige, kwakende martelaren te redden uit de handen van hun (natuurlijk joodse) folteraars. Men vraagt zich werkelijk af of Wagner, in die periode rond het schrijven van zijn Parsifal, nog bij zijn volle verstand was.

Niettemin, het klinkt allemaal betoverend. Als de luisteraar eenmaal de gepaste afstand van de Parsifalfilosofieën der Wagnerianen heeft genomen, kan hij - zoals een uitgesproken anti-Wagneriaan als Claude Debussy heeft gedaan - niet anders dan eerbiedig het hoofd ontbloten. *“Er is geen sprake meer van het gebruikelijke zenuwslopende gesnuif,”* constateerde Debussy, *‘geen ziekelijk-hartstochtelijke Tristan, geen dierlijk-wild geschreeuw à la Isolde, noch het pocherig palaver van de bovenmenselijke Wotan. Nergens bereikt Wagners muziek een zo transparante schoonheid als in het voorspel van de derde acte van Parsifal. Het bevat orkestrale geluiden zonder weerga, geluiden die nog nimmer zijn gehoord, edel en krachtig. Het is een van de mooiste monumenten in de toonkunst, opgericht tot de onvergankelijke roem van de muziek.’*

© BMG NEDERLAND -
M. VAN AMERONGEN, 1997